

ДЕРЖАВНИЙ ТЕРОР РАДЯНСЬКОЇ ДОБИ

УДК 316.4. 063.7: (477) + 323.325 «1930/1936»

*Наталія РОМАНЕЦЬ**

Репресивні заходи щодо захисту «соціалістичної власності» в українському селі (1930–1936 рр.)

У статті досліджено особливості, механізми, цілі карально-репресивних заходів влади, спрямованих на захист «соціалістичної власності» в українському селі впродовж 1930–1936 рр.

Ключові слова: селянство, репресії, соціалістична власність, органи юстиції.

Тема протистояння влади та селянства в добу сталінської модернізації аграрного сектора протягом останніх років перетворилася на одну з провідних у вітчизняній і зарубіжній істо-

ріографії. Важливість дослідження цієї проблеми зумовлена тим, що дозволяє спростувати ряд міфів, котрі міцно вкоренилися у громадській думці. Один із стереотипів походить ще з радянських часів – про всенародну підтримку суцільної колективізації, інший – вже з доби незалежності – про безхребетність українського селянина, нездатність його до опору, що нібито й зумовило голодну катастрофу 1932–1933 рр. Між тим, документи свідчать, що долю жорстокого двобою між більшовицькою державою і багатомільйонним селянством під час сталінської «революції згори» вирішили репресії – звична для Кремля зброя, вдало апробована в роки громадянської війни. У зв'язку з цим, особливого значення набуває вивчення науковцями масових неполітичних репресій та встановлення їх ролі в «боротьбі держави з різноманітними проявами громадянської протидії, соціальної непокори, безладдя»¹, окремі сюжети якої висвітлено у працях Н. Верта², П. Соболя³, П. Соломона⁴. Метою ж представленої розвідки є дослідження цілей, механізмів, особливостей репресивно-каральних заходів партійно-радянських і каральних органів, спрямованих на захист колективної власності в українському селі впродовж 1930–1936 рр.

Соціалістична перебудова аграрного сектора наприкінці 1920 – на початку 1930-х рр. зумовила кардинальну зміну форм власності в українському селі: замість індивідуальної домінуючою стала колективна власність на землю та засоби виробництва. У ставленні ж селян до нової форми власності простежується певна дихотомія. З одного боку, члени колективних об'єднань розуміли, що власність колгоспу сформувалася шляхом усуспільнення їхнього індивідуального майна. Однак, з

¹ *Верт Н.* Сталинизм и массовые репрессии // История сталинизма: итоги и проблемы изучения: Мат. междунар. науч. конф., Москва, 5–7 декабря 2008 г. – Москва: РОССПЭН, 2011. – С. 97.

² Там же. – С. 93–101.

³ *Соболь П.І.* Радянський тоталітаризм в Україні: роки колективізації і голоду (1929–1933). – Суми: Мрія-1, 2010. – 368 с.

⁴ *Соломон П.* Советская юстиция при Сталине. – Москва: РОССПЭН, 2008. – 464 с.

* *Романець Наталія Радомирівна* – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет».

іншого боку, оскільки колективізація мала примусовий характер, і майно у селян фактично відбирали колективізатори, новоявлені колгоспники сприймали колективне майно як відчужене в них, до якого вони не мають жодного стосунку.

Свою роль у формуванні такого ставлення до колективної власності відіграла й політика держави, що застосовувала репресії проти тих селян, які зазіхали на колгоспне майно. Й. Сталін обґрунтував необхідність використання жорстких заходів щодо «розкрадачів соціалістичної власності» у виступі на січневому (1933 р.) об'єднаному пленумі ЦК і ЦКК ВКП(б), заявивши:

«Основою нашого ладу є громадська власність, так само, як основа капіталізму – власність приватна. Якщо капіталісти проголосили приватну власність священною й недоторканою, домігшись свого часу зміцнення капіталістичного ладу, то ми, комуністи, тим більше повинні проголосити громадську власність священною та недоторканою, щоб закріпити тим самим нові соціалістичні форми господарства в усіх галузях виробництва й торгівлі. Припускати крадіж і розкрадання громадської власності [...] і проходити повз такі контрреволюційні неподобства, – значить сприяти підриву радянського ладу, що спирається на громадську власність як на свою базу»⁵.

Уперше свою здатність захистити колгоспну власність Кремль продемонстрував 1930 р., коли після публікації сталінської статті «Запаморочення від успіхів» почався масовий вихід із колгоспів, і селяни, не дочекавшись виділення усуспільненого майна, удавалися до самовільного повернення свого реманенту, худоби тощо. У відповідь влада застосувала репресії до колишніх колгоспників, наочно продемонструвавши, що «артіль – не прохідний двір», а «добровільність вступу ні в якому разі не означає свавільність розділу»⁶. За «самоправне відбирання» в колективів усуспільненого майна селян притягували до кримі-

⁵ Сталін І.В. Итоги первой пятилетки: Доклад 7 января 1933 г. // *Его же. Сочинения.* – Москва: Госиздат полит. лит.-ры, 1951. – Т. 13. – С. 209.

⁶ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 8, оп. 14, спр. 294, арк. 121.

нальної відповідальності згідно зі ст. 154 КК УСРР, що встановлювала покарання у вигляді виправно-трудова робіт на строк до 3 місяців або штраф до 300 руб.⁷ Так, 5 липня 1930 р. Кременчуцький окрсуд засудив за цією статтею до 3 місяців примусової некваліфікованої праці селян Крамаренка й Малофія за те, що після заяви про свій вихід зі складу СОЗ вони самоправно, як колишні власники, захопили усуспільнений реманент, незважаючи на рішення загальних зборів про те, що усуспільнений реманент повинен залишитися у СОЗ до закінчення посівної кампанії. Але пленум Верховного суду республіки скасував цей вирок, рекомендуючи

«всілякі самоправні діяння щодо колективізації або розкуркуленого майна з боку колишніх його власників [...] розглядати як злочин проти порядку управління»,

і карати більш суворо, застосовуючи ст. 75-1 КК УСРР, що передбачала позбавлення волі на строк до 5 років із конфіскацією всього або частини майна⁸. Зазначимо, що учасниць волинки, яка супроводжувалася грабунком созівського майна, із с. Дмитрівка Казанківського району Криворізького округу засудили до 1–3 років позбавлення волі⁹.

Водночас репресивний удар влади було спрямовано й на захист усуспільненого поголів'я. Попри те, що, згідно зі статутом сільгоспартілі, члени колективних об'єднань зберігали право утримувати у власних господарствах молочну й дрібну худобу, ця норма закону протягом 1930–1931 рр. відверто ігнорувалася місцевими колективізаторами за мовчазної згоди вищого керівництва держави. Як свідчать документи, масове усуспільнення корів в республіці провели у другій половині 1931 р. після ухвалення постанови ЦК ВКП(б) і РНК СРСР від 30

⁷ Уголовное законодательство СССР и союзных республик: Сборник (Основные законодательные акты) / Под ред. Д. С. Карева; сост.: Е. М. Ворожейкин, О. И. Гацихо, Е. Д. Даманина, Ю. Г. Трещетников, О. Ф. Шишов, А. М. Яковлев. – Москва: Госиздат юрид. лит.-ры, 1957. – С. 113.

⁸ ЦДАВО України, ф. 8, оп. 14, спр. 294, арк. 245.

⁹ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 1, оп. 20, спр. 3191, арк. 135.

липня 1931 р. «Про розгортання соціалістичного тваринництва», що націлювала органи влади на створення колгоспних ферм та збільшення поголів'я худоби в радгоспах. Щоб «заохотити» селян віддати єдину годувальницю сім'ї до колгоспу, керівництво колективних господарств вдавалося до примусових методів впливу, зокрема неуспішних корів не пускали на пасовища, а їхнім господарям погрожували виключенням з колгоспу. Найчастіше колгоспників ставили перед вибором: або корову на м'ясозаготівлю, або до колгоспу. У деяких селах, як, приміром, Оситна, Пурпурівка Новомиргородського району Одеської області, такими «невинними» заходами не обмежилися, застосовуючи до незгодних арешти, побої тощо¹⁰.

Реакцією селян на усупільнення молочної худоби стали численні скарги до центральних органів влади та масові виступи. За даними ДПУ УСРР, протягом січня – березня 1932 р. у республіці відбулося 46 волинок, що супроводжувалися розбором корів¹¹. Зростаюче невдоволення усупільненням худоби на тлі голоду, що стимулював «неорганізоване відхідництво» з села та вихід із колгоспів, змусили керуючий клас напередодні весняної сівби піти на певні поступки селянству. 26 березня 1932 р. ЦК ВКП(б) ухвалив постанову «Про примусове усупільнення худоби», якою засудив практику насильного «усупільнення корів і дрібної худоби в окремих колгоспників». Одночасно дозволялося покарати порушників, щоправда, тільки по партійній лінії – виключенням із партії та й то в майбутньому, оскільки передбачалося застосування санкції лише проти тих, хто вдасться до примусу вже після виходу постанови¹².

¹⁰ Музиченко М. Боротьба з викривленнями політики партії щодо розвитку колгоспного тваринництва і суд // Революційне право. – 1932. – № 11/12. – С. 327.

¹¹ Советская деревня глазами ВЧК–ОГПУ–НКВД: 1918–1939: Документы и материалы: В 4 т. – Т. 3: 1930–1934 гг. – Кн. 2: 1932–1934 гг. / Под ред. А. Береловича, [В. Данилова]. – Москва: РОССПЭН, 2005. – С. 109.

¹² Документы свидетельствуют: Из истории деревни накануне и в ходе коллективизации, 1927–1932 гг. / Под ред. В. П. Данилова, Н. А. Ивницкого. – Москва: Политиздат, 1989. – С. 469–470.

Ставлення колгоспників до цього документа було однозначним: Й. Сталін дозволив забрати корів. До того ж в умовах голоду 1932 р. наявність у селянському господарстві корови перетворилася на серйозний шанс виживання родини. Так, колгоспниці с. Василівка на Київщині заявили:

«Ми пухнемо з голоду, нам ніхто нічим не допомагає, так будемо їсти молоко»¹³.

Однак колгоспне начальство в більшості випадків не збиралося повертати усупільнене, адже це означало визнати сам факт порушень. Позиція очільників колективних господарств зводилася до наступного: усупільнення корів проведене цілком законно, вимоги колгоспників безпідставні, тож усякий колгоспник, котрий вимагає виправлення помилок – «злісний агітатор», а відповіддю на його вимоги має стати лава підсудних. Як наслідок – замість повернення своєї худоби селяни, що порушували це питання перед правлінням колгоспів, нерідко потрапляли до в'язниці. Типовий приклад: майже в половині сільрад (7 із 16) Новомиргородського району на Одещині було організовано відкриті судові процеси над «контрреволюційними агітаторами». У деяких сільрадах відбулося навіть по 2–3 таких судилища. У результаті Новомиргородський нарсуд засудив 26 осіб до різних форм і термінів покарання: загалом на 52 роки позбавлення волі, 1,5 роки умовно та 4 роки примусової праці. Так, Параску Репетій із колгоспу «Гуртова надія» засудили до 3 років БУП і 2 років обмеження у правах за її публічні заяви,

«що правління неправильно усупільнило корів, що таке усупільнення суперечить тому, що написано в газетах» тощо.

Іншого члена цього колгоспу – Петра Костюкова – позбавили волі на 2,5 роки й обмежили у правах на 1,5 роки за те, що його дружина,

«забравши з колгоспу корову, вела її через село надвечір, коли всі люди були вдома, щоб цим дати приклад іншим»¹⁴.

¹³ Советская деревня глазами ВЧК–ОГПУ–НКВД... – С. 113.

¹⁴ Музиченко М. Боротьба з викривленнями політики партії... – С. 329.

Прокуратура республіки визнавала, що місцеві органи юстиції штампували справи «контрреволюційних агітаторів». Показання свідків у всіх перевірених справах були схожими як дві краплі води: кожен із них ніби під копірку стверджував,

«що, мовляв, такий-то повсякденно веде шалену агітацію за розбирання корів та за невихід на роботу, що працює він у колгоспі гірше за всіх, що він або куркуль, або син куркуля, або ж підкуркульник, був членом “Союзу російського народу” та ще й релігійно настроєний»¹⁵.

Значимо, що юридичне підґрунтя для масштабного застосування каральних заходів створив сам Наркомат юстиції УСРР, який 10 травня 1932 р. підготував таємну директиву, котра націлювала місцеві прокуратури й суди на притягнення до кримінальної відповідальності «куркулів та інших осіб із класово-ворожих елементів, що агітують колгоспників самоправно розбирати худобу», як за «контрреволюційну агітацію». Такі справи рекомендувалося розслідувати та розглядати у судах у найкоротший термін, організовуючи показові процеси¹⁶.

З огляду на те, що масове притягнення колгоспників до кримінальної відповідальності за «самоправне розбирання» усупільненої худоби стало додатковим фактором соціальної напруги в українському селі, Наркомат юстиції УСРР змушений був відреагувати. 13 липня 1932 р. відомство ухвалило директиву, якою категорично заборонялося

«притягати до відповідальності як агітаторів тих, хто прилюдно чи в розмовах засуджували примусове усупільнення продуктової худоби або подавали скарги про повернення худоби»¹⁷.

В окремих регіонах республіки для збереження колгоспного стада місцева влада використовувала більш «цивілізовані» методи тиску на селян. Так, у Мелітопольському та Божедарівському районах Дніпропетровської області за вказівками партійних комітетів нарсуди почали масово ухвалювати рішен-

¹⁵ Музиченко М. Боротьба з викривленнями політики партії... – С. 329.

¹⁶ Держархів Дніпропетровської обл., ф. Р-1520, оп. 3, спр. 2, арк. 17.

¹⁷ ЦДАВО України, ф. 24, оп. 13, спр. 81, арк. 6.

ня про стягнення з селян у цивільному порядку коштів, котрі нібито були витрачені на утримання корів у колективних об'єднаннях. Ураховуючи, що суми цих позовів досягали 100–150 руб., під час їх стягнення у колгоспників знову фактично примусово відбиралася худоба. Характерний приклад: нарсуд присудив стягнути 63 руб. 20 коп. із колгоспниці О. Шенкаренко (артіль «Степовик» Божедарівського району) за утримання протягом двох місяців її примусово усупільненої корови на колгоспній фермі¹⁸.

Небажання правлінь колгоспів «мирно» вирішити проблему шляхом повернення примусово усупільненої худоби викликало масовий рух селянства за самовільне розбирання корів. Як повідомляв Якимівський райком КП(б)У, у районі протягом 20 днів розібрали 22% всіх усупільнених корів, з яких лише 14% повернули з дозволу правлінь колгоспів¹⁹. У квітні 1932 р. у республіці відбулося 103 волинок, що супроводжувалися розбором корів. Особливу активність у боротьбі за повернення продуктивної худоби демонстрували селяни Дніпропетровської, Одеської, Київської областей. У волинках брали участь навіть сільські активісти. Так, у колгоспах Михайлівської сільради Нововасилівського району на Дніпропетровщині першими забрали своїх корів активісти – бригадири Заломай, Переута, окремі члени правлінь колгоспів і рахівники²⁰.

Самовільні розбори худоби влада вважала небезпечним явищем, убачаючи в них перший крок селян щодо виходу з колгоспу. У с. Григорівка Старокостянтинівського району, приміром, саме після такої акції колгоспниці-біднячки подали заяви про вихід із колективного господарства. Відтак для боротьби з масовими виступами селян було залучено районні відділи ДПУ, оперативні працівники яких виїздили на місце, проводили арешти ініціаторів волинок, здійснювали розслідування. Згідно з директивою Наркомату юстиції УСРР, «за розбирання усупільненої продуктивної худоби куркулями, в яких її вилучено

¹⁸ Держархів Дніпропетровської обл., ф. Р-1520, оп. 3, спр. 2, арк. 10.

¹⁹ Там само, ф. П-19, оп. 1, спр. 99, арк. 3.

²⁰ Советская деревня глазами ВЧК–ОГПУ–НКВД... – С. 112.

порядком розкуркулення», винних мали притягати до кримінальної відповідальності як за грабунок, крадіжки²¹.

Офіційно влада задекларувала ліберальне ставлення до «самоправного розбирання» усупільненої худоби колишніми власниками, рекомендувавши реагувати на них «в основному заходами організаційно-масового характеру». Водночас Наркомат юстиції УСРР дозволив застосовувати репресію в тих випадках,

«якщо розбирання худоби супроводжувалося очевидним опором владі, збройним нападом або іншими злочинними заходами»²².

Наявність такого «незначного» винятку по суті розв'язувало руки місцевим прокурорам і суддям, більшість яких уважали, що

«кращий метод усупільнення худоби – це засудження до БУПР кількох колгоспників, які не бажають усупільнювати своїх корів або ж вимагають виправлення допущених у минулому перекручень»²³.

Боротьба влади із «зазіханнями» селян на колективну власність досягла свого апогею після ухвалення постанови ЦВК і РНК СРСР від 7 серпня 1932 р. «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів та кооперації і зміцнення громадської (соціалістичної) власності» – сумнозвісного «закону про п'ять колосків». Цей нормативний акт став радикальною відповіддю Кремля на зростання крадіжок колгоспного збіжжя в умовах голоду та хлібозаготівель 1932–1933 рр. Так зване «розбазарювання хліба», тобто його приховування, розкрадання, використання особливого режиму обмолоту, було специфічною формою протидії селян хлібозаготівлям, проявом їхніх антиколгоспних настроїв, а головне – способом виживання в умовах, коли колективні об'єднання не розплачувалися зі своїми членами за відроблені трудовні. Як зазначав В. Нолл,

«крадіжки у широких масштабах склалися як результат колгоспного устрою життя».

²¹ ЦДАВО України, ф. 24, оп. 13, спр. 81, арк. 5 зв.

²² Там само.

²³ Музиченко М. Боротьба з викривленнями політики партії... – С. 329.

При цьому самі селяни не вважали крадіжки колгоспного майна злочином:

«Красти – це до когось полізти, а в колгоспі – це не крадіжка». На погляд колгоспників, «крадіжка була чимось на кшталт “прав кожного громадянина”», а змусила їх цим займатися влада²⁴.

Російський історик І. Зеленін дійшов висновку, що ініціатором та основним автором постанови ЦВК і РНК СРСР від 7 серпня 1932 р. був сам генсек, що доводить, зокрема, листування Й. Сталіна і Л. Кагановича. Дослідник звернув увагу на юридичну безграмотність закону, котра полягала у відсутності диференціації видів покарання залежно від ступеня їх тяжкості: розстріл із конфіскацією всього майна або 10 років ув'язнення застосовувалися за будь-яку крадіжку «соціалістичної власності» без урахування її розмірів²⁵. Засуджені у цих справах за жодних умов не підпадали під амністію. Прирівнявши майно колгоспів і кооперативів до державного, указана постанова остаточно розвіяла ілюзії тих селян, які вважали, що колгосп – не частина соціалістичного сектора, а лише

«селянське об'єднання, яке цілком самостійно встановлює свої взаємовідносини з державою»²⁶.

Крім того, закон встановив покарання у вигляді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років з ув'язненням до концентраційного табору для

«антигромадських, куркульсько-капіталістичних елементів, що застосовують насильство та погрози, або проповідують застосування насильства та погроз до колгоспників, щоб

²⁴ Нолл В. Трансформація громадянського суспільства: Усна історія української культури 1920–1930-х років. – К., 1999. – С. 237.

²⁵ Зеленін І.Е. Введение (Кульминация крестьянской трагедии) // Трагедия советской деревни: Коллективизация и раскулачивание: 1927–1939: Документы и материалы: В 5 т. – Т. 3: Конец 1930–1933 / Под ред. В. Данилова, Р. Маннинг, Л. Виолы. – Москва: РОССПЭН, 2001. – С. 21.

²⁶ Соболев П.І. Радянський тоталітаризм в Україні: роки колективізації і голоду (1929–1933). – С. 135.

примусити їх вийти з колгоспу, щоб примусово зруйнувати колгосп»²⁷.

Поява «закону про п'ять колосків» змогла шокувати навіть досвідчених прокурорів та суддів, які, здавалося б, із часів суцільної колективізації мали звикнути, що радянська юридична система підпорядковується політичній доцільності. Натомість працівники місцевих органів юстиції не могли збагнути, як за крадіжку жменьки колгоспного зерна засуджувати голодного селянина до 10-річного ув'язнення або розстрілу, а відтак буквально закидали Наркомат юстиції УСРР запитами із проханням розтлумачити порядок застосування постанови ЦВК та РНК СРСР від 7 серпня 1932 р.

Наркомат юстиції республіки 11 серпня 1932 р. підготував спеціальний обіжник, зміст якого свідчив, що справжній «драконівський» зміст «закону про п'ять колосків» не зрозуміло навіть його керівництво, котре рекомендувало місцевим прокурорам застосовувати у справах про крадіжки диференційований підхід. Так, за постановою від 7 серпня 1932 р. мали розглядатися справи про крадіжки колгоспного або кооперативного майна

«класово-ворожими чи декласованими елементами, систематично за змовою кількох осіб, коли розкрадання майна спричинило господарські ускладнення в колгоспі чи кооперативі, украдено на значні суми, розкрадання вчинено зі шкідницькою чи контрреволюційною метою».

Такі справи були підсудні лише облсудам. Одночасно обіжник дозволив передавати до нарсудів

«справи про дрібні крадіжки, учинені вперше, на незначні суми, та коли крадіжка мала явно визначений споживацький характер»,

що фактично означало застосування ст. 170 КК УСРР. Також Наркомат юстиції республіки залишив за сільськими судами право розглядати

²⁷ Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали / Упор. Р. Я. Пиріг. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – С. 283.

«справи про зовсім дрібні крадіжки майна, що не складає основного предмета господарювання колгоспів (речі споживання, посуд тощо)».

Згідно з обіжником, підсудність справи мали встановлювати прокурори²⁸.

Оскільки подібні тлумачення зводили нанівець каральну сутність «закону про п'ять колосків», 13 вересня 1932 р. з'явилася таємна інструкція, що регламентувала порядок застосування постанови від 7 серпня. Зокрема, стосовно «куркулів», звинувачених у «розкраданні колгоспного майна й хліба», передбачалося застосовувати вищу міру покарання без винятків. Вироки одноосібникам і колгоспникам обмежувалися позбавленням волі на 10 років, а головам колгоспів, членам правління теж загрожувала вища міра покарання (за пом'якшуючих обставин – позбавлення волі на 10 років)²⁹. Водночас інструкція фактично скасовувала відому правову норму про те, що закон не має зворотної сили, дозволивши застосування постанови ЦВК і РНК СРСР від 7 серпня 1932 р. щодо злочинів, скоєних до її видання в тих випадках, коли вони мають громадсько-політичне значення. Примітно, що в УСРР судові органи практикували такий «зворотний» підхід ще до появи відповідних роз'яснень. Харківський облсуд, наприклад, застосував цю постанову до злочину, учиненого в березні, а Одеський – до скоєного в липні³⁰.

Інструкція зобов'язала судово-слідчі органи розглядати справи за законом від 7 серпня у прискореному режимі – протягом 15 днів. Справи про крадіжки колгоспного майна вилучалися з підсудності сільських громадських і колгоспних товариських судів. Останнім дозволялося лише розглядати справи про злочини проти особистої власності колгоспників й одноосібників. П. Соломон звертає увагу, що

²⁸ ЦДАВО України, ф. 8, оп. 15, спр. 268, арк. 30.

²⁹ Розсекречена пам'ять: Голодомор 1932–1933 років в Україні в документах ГПУ–НКВД. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 300.

³⁰ ЦДАВО України, ф. 8, оп. 15, спр. 271, арк. 36.

«така нова політика контрастувала з фабрично-заводською практикою, за якою товариські суди заохочувалися до розгляду всіх розкрадань, збитки від яких не перевищували 50 руб.»³¹.

Загалом інструкція щодо застосування «закону про п'ять колосків» мала чітко виражену «антикуркульську» спрямованість. Останні крапки в даному питанні розставило розпорядження Наркомату юстиції УСРР від 14 вересня 1932 р., в якому вказувалося, що цей закон

«треба застосовувати обов'язково залежно від соціального стану звинуваченого, характеру заподіяної шкоди, політичного змісту справи до ворогів народу»³², якими, зрозуміло, уважалися «куркулі».

На практиці «соціально-класова спрямованість» закону обернулася тим, що судово-слідчі органи почали масово фальсифікувати відомості «про соцмаєтковий стан» притягнутих до кримінальної відповідальності. Звичайною справою стало

«перетворення маломіцного середняка у заможника, а цього останнього – на куркуля»³³.

Таким чином, місцеві органи юстиції перестраховувалися: ухвалення розстрільного вироку за жменю вкрадених колосків завжди можна було виправдати «куркульським походженням» обвинуваченого.

Юридична недосконалість «закону про п'ять колосків» ускладнювала роботу судів, що опинилися перед важкою дилемою: в яких випадках слід застосовувати постанову ЦВК і РНК СРСР від 7 серпня, а в яких – обмежитися ст. 170 КК УСРР, котра передбачала більш ліберальні покарання за крадіжки. Згідно з цією статтею, за покражу, скоєну вперше, без застосування будь-яких технічних засобів і без обтяжуючих обставин, наступала відповідальність у вигляді позбавлення волі строком до 3 або виправно-трудова роботи до 3 місяців. У разі, якщо подібний

³¹ Соломон П. Советская юстиция при Сталине. – С. 110.

³² Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали. – С. 320.

³³ Там само.

злочин було скоєно вдруге, застосовувалося позбавлення волі на строк до 6 місяців. Узагалі, максимальний термін позбавлення волі, передбачений ст. 170 КК УСРР, становив 3 роки³⁴. Подібні «заходи соцзахисту» виглядали як дитячі забавки на тлі покарань, визначених «законом про п'ять колосків».

Але 2 листопада 1932 р. до ст. 170 КК УСРР було внесено зміни, що встановили покарання за окремі види крадіжок у вигляді позбавлення волі до 8 і 10 років³⁵. Нова редакція статті ще більш дезорієнтувала судові органи, оскільки мала застосовуватися у випадках «значних розкрадань». Примітно, що за доби «Великого терору» ця редакція статті була визнана «шкідницькою», а ініціатори законодавчої новації – керівники Наркомату юстиції УСРР А. Приходько, Л. Ахматов і С. Пригов – оголошені «ворогами народу»³⁶.

Нерідко застосування цього закону залежало від суддівського сумління: в одних

«рука не підіймалася, щоб на 10 років закатати людину за крадіжку колосків»³⁷,

інші – засуджували

«до розстрілу 17-річних, вагітних, без будь-яких доказів»³⁸.

Приміром, 4 вересня 1932 р. у Дніпропетровській обласній газеті «Зоря» з'явилася стаття, в якій судді Петриківського району Золотарьову закидалося винесення «сміхотворно м'яких вироків куркулям і підкуркульникам, розкрадачам колгоспного хліба». Наводився при цьому такий факт: «куркуля» І. В'язового з артїлі «Радянське село», «розкрадача соціалістичної власності», він засудив лише на 3 роки позбавлення волі з наступною

³⁴ Уголовное законодательство СССР и союзных республик. – С. 114–115.

³⁵ Там же.

³⁶ Брайнін А. Ліквідуємо прорив на фронті кримінального права // Революційне право. – 1937. – № 20. – С. 12.

³⁷ Зеленин И. Е. «Закон о пяти колосках»: разработка и осуществление // Вопросы истории. – 1998. – № 1. – С. 120.

³⁸ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 6390, арк. 15.

поразкою у правах та заборону прожити в УСРР протягом 5 років³⁹.

На рішення судів значною мірою впливало те, що переважна більшість крадіжок були дрібними: жменя колосків, декілька буряків, капуста тощо. Служителі Феміди прекрасно усвідомлювали, що їх скоювали в умовах, близьких до тих, які в юриспруденції називаються «станом крайньої необхідності». Відтак обласні прокуратури ретельно контролювали діяльність судів, опротестовуючи їхні «занадто м'які» вироки. Так, було переглянуто рішення нарсуду щодо «куркулів» Шулешкових, яких за крадіжку колгоспного хліба спочатку засудили до 3 років позбавлення волі, а після прокурорського втручання – «до найвищого заходу соціоборони – розстрілу». На погляд Дніпропетровської облпрокуратури, особливою «м'якістю» відрізнялися вироки, винесені Нововасилівським, Оріхівським, Сталіндорфським, Чубарівським, Новотроїцьким, Софіївським, Олександрійським, Бердянським та іншими райсудами⁴⁰. Нагадаємо, що в УСРР справи за «законом про п'ять колосків» розглядали лише облсуди. Відповідно передача прокурором справи до нарсуду автоматично означала застосування ст. 170 КК республіки.

Із погляду органів юстиції, першою реакцією селянства на «зміцнення репресії» за «законом про п'ять колосків» стала зміна технології крадіжок: щоб уникнути відповідальності, до них почали залучати дітей. Відтак директива Наркомату юстиції та Генеральної прокуратури УСРР від 26 серпня 1932 р. зобов'язала місцеві прокуратури й облсуди під час розслідування справ малолітніх крадіїв виявляти «тих, хто спонукає дітей розкрадати колгоспний хліб». Під «підбурювачами» розуміли, у першу чергу, батьків малолітніх крадіїв⁴¹.

Протягом першого місяця реалізації закону від 7 серпня чітко окреслилася тенденція «масового заведення справ у нарсудах, а особливо в облсудах» і повального винесення розст-

³⁹ Зоря. – 1932. – 4 вересня.

⁴⁰ Держархів Дніпропетровської обл., ф. Р-1520, оп. 3, спр. 5, арк. 107–109.

⁴¹ ЦДАВО України, ф. 8, оп. 15, спр. 270, арк. 110.

рільних вироків⁴². При цьому місцеві органи юстиції повсюдно порушували принцип «соціально-класової спрямованості», адже помітну частину засуджених становили середняки та бідняки: по 120 «розстрільних справах» їх нараховувалося 20. У Кадіївському районі Донецької області зі 138 осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності, «куркулями» були 21. Наркомат юстиції УСРР розцінив таку практику як «механічне застосування закону», і своїм розпорядженням від 14 вересня 1932 р. зобов'язав народні суди під час розгляду справ урахувати цілу низку моментів, а саме: злочин учинено вперше, без обтяжливих моментів, крадіжка має однозначно споживацький характер, вкрадено на незначну суму тощо⁴³. Звісно, подібні рекомендації явно суперечили «драконівській» суті «закону про п'ять колосків». Однак на практиці в Україні його застосовували, головним чином, до «крадіїв із безвиході», тобто обвинувачених у дрібних крадіжках – 89,5% вироків. Для порівняння: у РСФРР ці злочини склали 51,5%⁴⁴.

Показово, що факти «масового засудження колгоспників» за крадіжки на полі колосків, за крадіжки кількох кілограмів зерна в голодному 1933 р. згодом визнала й сама влада. Проте, за звичною практикою, провину за нібито «навмисне перекручення судової політики радянської влади» було покладено на «троцькістсько-бухаринські та буржуазно-націоналістичні елементи», які «пролізли в органи радянської юстиції й робили все, від них залежне, щоб дискредитувати закон від 7 серпня 1932 р.», «викликати незадоволення й озлоблення трудящих проти радянської влади»⁴⁵.

Якщо спочатку «закон про п'ять колосків» застосовувався лише до «розкрадачів соціалістичної власності», то наступні союзні та республіканські нормативно-правові акти значно розширили сферу його дії:

⁴² Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали. – С. 320.

⁴³ Там само. – С. 321.

⁴⁴ Соломон П. Советская юстиция при Сталине. – С. 115.

⁴⁵ Бабченко М. Ф. Соціалістична власність священна і недоторкана // Революційне право. – 1938. – № 17/18. – С. 44.

- постанова ЦВК і РНК СРСР від 27 вересня 1932 р. дозволила карати за законом від 7 серпня посадових осіб, які допустили «незаконні витрати гарнцевого збору»⁴⁶;
- постанова РНК УСРР «Про заходи до посилення хлібозаготівель» від 20 листопада 1932 р. поширила його дію на бухгалтерів, рахівників, комірників, завгоспів, вагарів, що «приховують хліб від обліку, складають брехливі облікові відомості»⁴⁷;
- постанова ЦВК СРСР від 30 січня 1933 р. санкціонувала використання «закону про п'ять колосків» щодо «саботажників сільськогосподарських робіт, розкрадачів насіння й шкідників»⁴⁸;
- директива Наркомату юстиції УСРР від 20 травня 1933 р. рекомендувала застосовувати постанову від 7 серпня 1932 р. у випадках «таємного викрадання з колгоспу колгоспником засобів виробництва, що були усупільнені при вступі його до колгоспу», а також «до організаторів розбору колгоспного майна (масового виводу коней, самовільного повернення реманенту)»⁴⁹.

Окремо слід згадати постанову ЦК ВКП(б) від 1 січня 1933 р., яка дала новий імпульс застосуванню закону від 7 серпня, поширивши його дію на селян, що приховували «розкрадений» чи «прихований від обліку хліб». При цьому Кремль «милосердно» дозволив не репресувати тих «колгоспників, колгоспи і трудящих одноосібників», які відреагують на останнє владне попередження й добровільно здадуть затаєний хліб державі⁵⁰. С. Кульчицький вважає, що вказана постанова започаткувала

⁴⁶ Трагедия советской деревни... – Т. 3. – С. 764.

⁴⁷ Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали. – С. 400.

⁴⁸ Коллективизация сельского хозяйства: Важнейшие постановления Коммунистической партии и советского правительства: 1927–1935. – Москва: Изд-во Академии наук СССР, 1957. – С. 451.

⁴⁹ Держархів Дніпропетровської обл., ф. Р-1520, оп. 3, спр. 1, арк. 111.

⁵⁰ Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали. – С. 567.

масові обшуки селян, які супроводжувалися вилученням усіх істивних припасів⁵¹.

Узагалі, закон від 7 серпня 1932 р. було використано владою не лише для «захисту врожаю» від «посягань» голодних селян – він став важливим інструментом забезпечення успіху хлібозаготівельної кампанії 1932–1933 рр., оскільки починаючи з кінця листопада 1932 р., у зв'язку з вичерпанням так званих «видимих припасів хліба», державний план мали виконувати винятково за рахунок вилучення у селян «розкраденого, незаконно розданого і прихованого хліба», на що було зорієнтовано всі владні структури⁵². Це доводить і статистика Наркомату юстиції УСРР. Так, із початку хлібозаготівельної кампанії й до 25 листопада 1932 р. в республіці за крадіжки зерна було засуджено 19 500 осіб. До них слід додати ще 1000 осіб, засуджених за «розбазарювання гарнцевого збору» й «порушення планів» із мірчуку. У середньому на кожен район УСРР припадало 50 випадків засудження за «розбазарювання і розкрадання хліба» та 3 гарнцеві справи. Найбільше за крадіжки колгоспного хліба карали у Дніпропетровській (5025 засуджених), найменше – у Чернігівській (920 осіб) областях, що пояснюється більш високим рівнем колективізації у степових регіонах України. Майже 500 осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності, засудили до вищої міри покарання, проте «лише» 245 розстрільних вироків було затверджено⁵³. Ще 14 тис. осіб засудили до позбавлення волі, із них 10% – на 10 років і 10% – на строк від 5 до 10 років. 5 тис. осіб отримали покарання у вигляді примусових робіт. Отже, судова статистика свідчить, що закон від 7 серпня 1932 р. у справах про крадіжки застосовувався в республіці не більше, ніж у 10% випадків, у той час, як у середньому у СРСР – у 37%⁵⁴.

⁵¹ Кульчицький С.В. Голодомор 1932–1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення. – К.: Наш час, 2008. – С. 302.

⁵² ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 5491, арк. 164.

⁵³ Там само, оп. 20, спр. 5491, арк. 172–173.

⁵⁴ Трагедия советской деревни... – Т. 3. – С. 711.

Із кінця листопада 1932 р. в республіці чітко окреслилася тенденція до подальшого посилення судової репресії в боротьбі з крадіжками зерна. Інтенсифікації каральних акцій сприяла й діяльність надзвичайної комісії на чолі з головою РНК СРСР В. Молотовим, яка з'явилася у Харкові за рішенням політбюро ЦК ВКП(б) 29 жовтня. Відтак лише з 25 листопада до 5 грудня 1932 р., за даними 295 районів, у республіці засудили 1625 осіб, у середньому 5 на район⁵⁵. На підставі цих даних Наркомат юстиції УСРР припускав, що загальна кількість притягнутих до кримінальної відповідальності судами досягала 2000 осіб⁵⁶.

Соціальний склад засуджених за крадіжки хліба спростовує тезу влади, що за «посягання на колгоспну власність» карали переважно «куркулів», тим паче, що після масштабного розкуркулення 1930–1931 рр. цей термін остаточно втратив свій первісний зміст, перетворившись на політичний ярлик. Як уже неодноразово зазначалося, сільради встановлювали соціально-майновий стан селян за довільним принципом. Із загальної кількості засуджених судами УСРР на 25 листопада 1932 р. так званий «куркульсько-заможний елемент» складав лише 18%, а середняки й незаможники – 58%, рядові колгоспники – 13%. Серед засуджених за крадіжки колгоспного хліба 1500 громадян були членами правління і посадовими особами колективних об'єднань, 2500 – рядовими колгоспниками. Разом із засудженими за розкрадання та розбазарювання гарнця кількість засуджених членів правління і працівників апарату колгоспів зростала майже до 1800 осіб⁵⁷. Те, що значний відсоток притягнутих до кримінальної відповідальності становили представники управлінської ланки колгоспів, можна пояснити реалізацією директиви В. Молотова і М. Хатаєвича від 5 листопада 1932 р., в якій ті зажадали від обкомів

«нещадної кари злочинним елементам у правліннях колгоспів на підставі відомого декрету про охорону суспільної власності»⁵⁸.

⁵⁵ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 6352, арк. 32.

⁵⁶ Там само, спр. 5490, арк. 20.

⁵⁷ Там само, спр. 5491, арк. 171.

⁵⁸ Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали. – С. 371.

Управлінський апарат колгоспів, зазвичай, звинувачували в «розбазарюванні хліба». Органи юстиції та ДПУ кваліфікували як «розбазарювання» втрати зерна під час збирання й обмолоту та авансування колгоспників понад встановлені норми – 15% від фактичного обмолоту.

Справи про «крадіжки, розбазарювання і приховування хліба» розглядалися не лише судами, але й Судовою трійкою та Особливою нарадою (ОСО) при колегії ДПУ УСРР у закритому режимі, без участі обвинуваченого й захисника. До Судової трійки та ОСО ДПУ, як правило, потрапляли «великі справи»: про крадіжки, що супроводжувалися масовими виступами, насильницькими діями, терористичними актами, а також справи, за якими проходили організовані угруповання з великою кількістю заарештованих. Протягом серпня–листопада 1932 р. Судова трійка й ОСО ДПУ ухвалили вироки щодо 146 осіб, застосувавши наступні репресії: 31 особу засудили до розстрілу, 60 – до 10 років концтаборів⁵⁹. Ці дані дозволяють зробити висновок, що надзвичайні органи частіше, ніж суди, зверталися до закону від 7 серпня – у 62% випадків проти 10%. Додамо, що в першій половині грудня 1932 р. Судова трійка й ОСО ДПУ УСРР «за крадіжки, розбазарювання і приховування хліба» засудили ще 64 особи, із них 10 – до розстрілу, 20 – до 10 років концтаборів⁶⁰.

Якщо протягом перших чотирьох місяців застосування закону від 7 серпня органи юстиції та ДПУ виявляли й карали, головним чином, крадіїв-одинаків, то з початком спецоперації ДПУ УСРР проти «сільської контрреволюції» розгорнулася масова фабрикація групових справ розкрадачів. У рамках цієї спецоперації органи ДПУ лише в листопаді 1932 р. ліквідували в республіці 55 «контрреволюційних колгоспних груп», що «організовано розбазарювали хліб», 60 угруповань, котрі хліб «організовано розкрадали», і 19 організацій, які приховували. Більшість «викритих угруповань» поєднували всі перераховані «злочинні діяння»: одночасно «розбазарювали», «розкрадали»

⁵⁹ Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали. – С. 547.

⁶⁰ Розсекречена пам'ять: Голодомор 1932–1933 років в Україні в документах ГПУ–НКВД. – С. 477.

і «приховували» хліб, як правління артїлі ім. Чубаря Чубарівського району Дніпропетровської області. Усього ж за період спецоперації (листопад 1932 – січень 1933 рр.) органи ДПУ УСРР ліквідували 757 «контрреволюційних колгоспних груп», які «здійснювали крадіжки й розбазарювання хліба»⁶¹.

За даними Верховного суду СРСР, станом на 1 січня 1933 р. в Україні за крадіжки громадської власності було засуджено 31167 осіб, із них 1143 (3,7%) – до вищої міри покарання, 2806 – до 10 років позбавлення волі, решту 27 218 осіб (87,3%) – до інших заходів. Судова статистика свідчить, що українські республіканські суди продемонстрували «м'якотілість» – до 9/10 засуджених було «застосовано заходи більш низькі, ніж вимагає закон 7 серпня»⁶². Таким чином, практика застосування норми «про п'ять колосків» частково нейтралізувала її каральну сутність.

У відповідь автор постанови – Й. Сталін – на січневому (1933 р.) об'єднаному пленумі ЦК та ЦКК ВКП(б) звинуватив виконавців закону в нерозумінні «сенсу та значення фактів масових крадіжок», проголосив акт від 7 серпня 1932 р. «основою революційної законності в даний момент», заявив, що

«боротьба за охорону громадської власності [...] всілякими способами й усіма засобами, які нам дають закони радвлади, є одним із основних завдань партії»⁶³.

Після особистого втручання Й. Сталіна, яке супроводжувалося погрозами застосування каральних санкцій, українські республіканські судді, усупереч особистим уявленням про справедливість, почали застосовувати до крадіїв «соціалістичної власності» більш жорсткі репресії. У результаті в 1933 р. кількість засуджених за законом від 7 серпня у республіці зросла до

⁶¹ Розсекречена пам'ять: Голодомор 1932–1933 років в Україні в документах ГПУ–НКВД. – С. 357, 359, 502.

⁶² История сталинского Гулага: Конец 1920 – первая половина 1950-х годов: Собрание документов в 7 т. – Т. 1: Массовые репрессии в СССР / Отв. ред. Н. Верт, С. В. Мироненко; отв. сост. И. А. Зюзина. – Москва: РОССПЭН, 2004. – С. 129.

⁶³ *Сталін І.В.* Итоги первой пятилетки... – С. 209–210.

12 767 громадян, хоча все одно більшість крадіїв продовжували карати за ст. 170 КК УСРР – 65 504 осіб⁶⁴.

Практика застосування закону «про п'ять колосків» поступово змінилася після завершення хлібозаготівельної кампанії 1932–1933 рр. Інструкція Наркомату юстиції УСРР від 9 лютого 1933 р. «Про організацію репресії в боротьбі за охорону соціалістичної власності» визначила, що закон від 7 серпня 1932 р. належить застосовувати лише до «організаторів крадіжок», адміністраторів, які не вживали заходів щодо «охорони соціалістичної власності», а також

«у випадках крадіжок громадської власності, здійснених: а) організованою групою осіб; б) неодноразових крадіжок, здійснених хоча б однією особою; в) крадіжок у значних розмірах; г) крадіжок за участю посадових осіб держустанов і колгоспів; д) крадіжок, які супроводжуються підробкою документів тощо».

Водночас наголошувалося, що в разі «дрібних, одиничних крадіжок, скоєних трудящими, репресію належить застосовувати в рамках Кримінального кодексу», тобто за ст. 170 КК УСРР⁶⁵.

Невдовзі до врегулювання цього питання звернулася й центральна влада. Президія ЦВК СРСР у постанові від 27 березня 1933 р. також вказала на необхідність у справах про дрібні, одиничні крадіжки громадської власності, скоєні через нужденність, несвідомість і за наявності інших пом'якшуючих обставин, не застосовувати закон від 7 серпня 1932 р., вирішуючи ці справи на основі відповідних статей Кримінальних кодексів союзних республік. Цю заборону двічі підтвердив і Верховний суд СРСР у постановах від 26 травня й 28 грудня 1934 р. Усі справи за законом від 7 серпня 1932 р. мали розглядати винятково обласні суди. До нарсудів дозволялося передавати лише нескладні випадки та й то з дозволу облсудів⁶⁶.

Крім того, 7 травня 1933 р. ОДПУ СРСР надіслало всім повноважним представництвам директиву, якою заборонялося

⁶⁴ *Соломон П.* Советская юстиция при Сталине. – С. 142.

⁶⁵ Держархів Дніпропетровської обл., ф. Р-1520, оп. 3, спр. 62, арк. 522.

⁶⁶ Там само, спр. 175, арк. 18.

«трійкам» ухвалювати смертні вироки у справах про крадіжки. Тільки у виняткових випадках справи «про особливо великі й злісні крадіжки», за якими збиралися застосовувати вищу міру покарання, дозволялося надсилати на розгляд до колегиї ОДПУ СРСР⁶⁷.

Реалізацію нового курсу влади віддзеркалює й судова статистика. У першому кварталі 1934 р. порівняно з аналогічним періодом 1933 р. кількість засуджених за «законом про п'ять колосків» у СРСР зменшилася на 84%⁶⁸. Якщо протягом першого півріччя 1933 р. за постановою ЦВК і РНК СРСР від 7 серпня 1932 р. в республіці покарали 7724 особи, то у другому – 5043. У першому ж півріччі 1934 р. кількість засуджених крадіїв «соціалістичної власності» в УСРР зменшилася до 1093 осіб. Усього протягом 1934 р. за законом від 7 серпня 1932 р. в республіці було засуджено «лише» 2757 осіб, тоді як за ст. 170 КК – 34 489, у 1935 р. відповідно – 730 і 32 364 особи⁶⁹.

Наочним свідченням зменшення застосування закону від 7 серпня 1932 р. у постголодоморний період були й дані, наведені головою Верховного суду республіки Ф. Шум'яцьким:

«Якщо судимість по УСРР у першому півріччі 1933 р. вважати за 100%, то друге півріччя 1936 р. у відношенні до першого півріччя 1933 р. становить 0,8%»⁷⁰.

Паралельно в першому півріччі 1934 р. порівняно з аналогічним періодом 1933 р. «скорочується і застосування гострих форм репресії за крадіжки соціалістичної власності» – вищої міри покарання – з 5% до 0,7% від загальної кількості вироків. Судові органи УСРР зверталися до закону від 7 серпня 1932 р. ще менше – у 2,5% проти 12–13% у середньому по СРСР, практикуючи застосування ст. 170 КК УСРР⁷¹.

⁶⁷ Советская деревня глазами ВЧК–ОГПУ–НКВД... – С. 402.

⁶⁸ Держархів Дніпропетровської обл., ф. Р-1520, оп. 3, спр. 62, арк. 520.

⁶⁹ Соломон П. Советская юстиция при Сталине. – С. 142.

⁷⁰ Шумяцький Ф.В. Підсумки 58 пленуму Найвищого суду Союзу РСР // Революційне право. – 1937. – № 18. – С. 20.

⁷¹ Держархів Дніпропетровської обл., ф. Р-1520, оп. 3, спр. 62, арк. 520.

Водночас документи органів юстиції республіки засвідчують, що, незважаючи на всі застереження, судово-прокурорська система продовжувала суворо карати колгоспників за жменю колосків і протягом другої половини 1933–1936 рр. Наприклад, 1 серпня 1933 р. виїзна сесія Київського облсуду засудила до розстрілу П. Павлюка за те, що він нібито зрізав колоски у степу. Вирок ґрунтувався на показаннях одного свідка, який зазначив:

«Я не бачив, але мені казав об'їждчик»⁷².

Узагалі, найяскравіше нелюдська сутність «закона про п'ять колосків» проявилася під час Голодомору 1933 р., коли його застосовували в буквальному розумінні до помираючих від голоду селян. Приміром, у Жовтневому районі Одеської області

«виїзна сесія обласного суду виявила в камері народного суду звинуваченого за законом від 7 серпня, який помирав від виснаження».

А в Арбузинському і Гросулівському районах «крадії з безвиході» навіть не дожили до розгляду їхніх справ у суді⁷³.

Загалом можна зробити висновок, що застосування масових репресій для «захисту колективної власності» дозволяло владі вирішувати короткострокові тактичні завдання: зберегти колгоспне стадо, колективний реманент, вилучити зерно у селян під час заготівель. Натомість державний терор не вплинув на ставлення селянства до «соціалістичної власності». Крадіжки колгоспного майна, які в умовах перманентного голоду 1930-х рр. мали вимушений характер і були елементом виживання, згодом перетворилися на характерну рису життя колективізованого села, досягши піку за брежнєвських часів. Як зазначає В. Нолл,

«крадіжки у соціалістичному контексті набули ознак типового явища»⁷⁴.

⁷² Держархів Дніпропетровської обл., ф. Р-2262, оп. 1 дод., спр. 1, арк. 199 зв.

⁷³ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 6390, арк. 85.

⁷⁴ Нолл В. Трансформація громадянського суспільства... – С. 237.

Романец Н. Репрессивные мероприятия по защите «социалистической собственности» в украинском селе (1930–1936 гг.)

В статье исследованы особенности, механизмы, цели карательно-репрессивных мероприятий власти, направленных на защиту «социалистической собственности» в украинском селе в 1930–1936 гг.

Ключевые слова: крестьянство, репрессии, социалистическая собственность, органы юстиции.

Romanets' N. Repressive Measures for Defense of «Social Property» in Ukrainian Village (1930–1936)

The article is devoted to investigation of the features, mechanisms, purposes of the punitive-repressive measures of authorities to defense of «socialist property» in the Ukrainian village in 1930–1936.

Key words: peasantry, repressions, socialist property, justice bodies.

УДК: 329+93/94 (477) «1929/1930»

Віктор ПРОКОПЧУК*

**Кам'янець-Подільська філія
«Спілки визволення України»:
до історії фальсифікації**

У статті аналізується групова кримінальна справа, матеріали якої свідчать, що впродовж 1929–1930 рр. Кам'янець-Подільський окружний відділ ДПУ намагався сфабрикувати в Дунаївцях осередок міфічної «Спілки визволення України» у складі понад 20 «контрреволюціонерів» – жителів містечка й навколишніх сіл.

Ключові слова: «Спілка визволення України», ДПУ, репресії, філія, Дунаївці.

Про подолян, притягнутих до кримінальної відповідальності у рамках сфабрикованої впродовж 1929–1930 рр. «справи

* Прокопчук Віктор Степанович – доктор історичних наук, професор, директор наукової бібліотеки, професор кафедри історії народів Росії і спеціальних історичних дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Спілки визволення України», є чимало досліджень. Натомість щодо вихідців із Дунаєвеччини (району, сусіднього з Кам'янець-Подільським) – лише кілька публікацій, зокрема про сина нестеровецького священика Дмитра Олександровича Богацького та Євгена Григоровича Кондрацького з Маліївців¹. Перший був викладачем у Кам'янці-Подільському (хімічний технікум, інститут народної освіти), а у 1926–1929 рр. очолював місцеве наукове товариство Всеукраїнської академії наук. Заарештованого 31 січня 1930 р. Д. О. Богацького звинуватили в тому, що він

«підтримував дітей позбавленців-куркулів і водночас ігнорувач учнів (хімічного технікуму. – В. П.), належних до пролетарського прошарку».

Долучили й той факт, що 1922 р. його брат Борис та сестра Лідія були розстріляні ЧК, а брати Павло та Георгій емігрували за кордон. Але головний «злочин» полягав у діяльності на посаді керівника наукового товариства, до якого, за твердженням слідчого, «ввійшла шовіністично налаштована інтелігенція з контрреволюційним минулим», і котре «розповсюджувало вузьконаціоналістичні ідеї», вело «підготовку кадрів до боротьби з радвладою»². 25 лютого 1930 р. «трійка» засудила Д. О. Богацького до п'яти років концтаборів³. Є. Г. Кондрацький навчався в Кам'янці-Подільському, де його батько служив священи-

¹ Прокопчук В.С. Павло Богацький – учений, краєзнавець // Історія України: Маловідомі імена, події, факти. – К., 1999. – Вип. 9. – С. 357–364; Його ж. Павло Богацький – повернення в Україну // Вільна думка (Сідней, Австралія). – 2000. – Ч. 1/2. – С. 14–15; Його ж. Павло Богацький – повернення в Україну // Архіви (Сідней, Австралія). – 2003. – С. 8–19; Його ж. Трагічна доля Дмитра Богацького // Там само. – С. 191–197; Онуцук Є.Г. Подільський просвітник Євген Кондрацький // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: Зб. наук.-краєзн. праць. – Кам'янець-Подільський, 2000. – Вип. 2. – С. 203–205; Карпо В.Л., Телячий Ю.В. Євген Кондрацький – культурно-освітній діяч Поділля // Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи. – Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2002. – С. 353–358.

² Державний архів Хмельницької обл., ф. Р-6193, оп. 12, спр. П-18562, арк. 21.

³ Там само, арк. 27.